

שלושה שטנים רוסיים

בחרה ותירגמה: סיון בסקין

מתרגם המבקש להרכיב מבחר קטן של שירים רוסיים מרכזיים העוסקים בדמותו של השטן, נתקל בקושי אובייקטיבי: במפתיע, החומר הנתון הוא מועט יחסית. שדים ונציגים זוטרים אחרים של ממלכת האופל מיוצגים בספרות הרוסית היטב, אך השטן עצמו, כפי שאנחנו מכירים אותו – לוציפר, בעל-זבוב, הילל בן-שחר, מפיסטו, וכו' – כמעט שאיננו נוכח בה. אפילו אצל הסימבוליסטים, שנחשבים לְקִדְנָטִים ולחובבי כוחות אפלים, קשה למצוא התייחסויות ישירות לשטן. הדבר אינו מקרי, כמובן, שהרי במסורת הנוצרית-אורתודוקסית השטן נוכח פחות מאשר במסורת הקתולית. זאת ועוד, הרוסים, בהיותם נוצרים-אורתודוקסים אדוקים למדי (עד 1917, כמובן), הצליחו לשמר לפחות עד תחילת המאה העשרים זיכרון מסוים של עברם הפגאני. הטבלתה הרשמית של רוסיה לנצרות התרחשה רק בסוף המאה העשירית, וידוע שהדת הסלאבית הפגאנית המשיכה להתקיים לצד הנצרות הביזנטית זמן רב אחרי כן, וממילא היא טבעה את חותמה בזיכרון הקולקטיבי. מנהגים עממיים רבים, אגדות-עם ואמונות טפלות נפוצות מעידות על כך. לכן, בדומה לעולם היווני הפגאני, שבו מאחורי כל עץ מסתתרים נימפות וסטירים, העולם הרוסי מאוכלס בשלל טיפוסים על-טבעיים קטנים: בנות-נהר, רוחות-בית, אלילי-יער, ערפדים של בתי-קברות ומבחר בלתי-נדלה של שדים ושדונים. לשטן מהדגם הקתולי, שרגיל להיות נסיך ולקבל כבוד, אין מה לעשות בעולם כה עשיר בדמויות אפלוליות יותר ופחות (ולרוב סתם מצחיקות): סביר שהן ידגדגו אותו עד מוות בשקע שמתחת לברך. למעשה, הרוסים פָּרטו את השטן והמירו אותו בחבורה עליזה של שדונים, המתחזקים מאות אגדות מפחידות ואמונות טפלות. גם השדים הבכירים יותר שמופיעים באגדות הללו, אינם מגיעים לדרגת השטן, ואיש אינו מתייחס אליהם ברצינות. לעולם יהיה בסביבה איזה איכר שיערים עליהם בשנינותו. הסופר הרוסי שהשקיע יותר מכול בכוחות האופל המשעשעים הללו, הוא ניקולאי גוגול, שרבים מסיפוריו עוסקים בהם. אז שדונים יש, ואילו שטן מכובד ורציני – כמעט שאין.

הפתרון הקל ביותר למצוקת השטן בספרות הרוסית הוא כמובן וולנד מהרומן של מיכאיל בולגקוב "האמן ומרגריטה" (תרגומו העברי החדש של רומן זה, פרי עטו של פטר קריקסונוב, ראה אור בהוצאת ידיעות אחרונות, ספרי עליית הגג, ב-1999). לולנד זה אין שום קשר לשדים הליצניים של גוגול: הוא רציני, הוא גרמני בחזותו, והוא מסתובב עם חתול שחור ענק. מפתה אף לדמיין אותו בתפקיד כומר קתולי, מה שמוכיח באופן מוזר את התאמתו לתפקיד השטן. למעשה, חלק מהקסם של "האמן ומרגריטה" נעוץ דווקא בזרותם המוחלטת של הרומן הזה ושל השטן שלו לנוף הרוסי (למעט חיבתו של מנהל התיאטרון, ליכודייב, לטיפה המרה). כך או כך,

בפרק השטן הרוסי שבמדור זה החלטנו לוותר על שירותיו של וולנד. תחת זאת
בחרתי לתרגם שלושה שירים של משוררים שונים, שכל אחד מהם פנה למקור זר
אחר כדי להכיר את השטן שלו, ובכל זאת "לגייר" אותו אל הרוסית.

ס"ב

קולו של השטן – קונסטנטיין בלמונט'

אָנִי שׁוֹנֵא אֶת הַקְּדוֹשִׁים:
הֵם דּוֹאֲגִים בִּיסוּרֵי-עוֹלָם
לְרֵאשֵׁיהֶם הָעֲבָשִׁים,
וּמִצִּילִים מִתּוֹת אֶת עֲצָמָם.

הֵם חֲרָדִים לְנִשְׁמָתָם,
בּוֹרְחִים מֵהַתְּהוֹם הָאֶפְלָה,
וְאֵת נַחֵשׁ עֲרֵבְעָתָם
דְּנִים לְעֵנֶשׁ מוֹת בְּלִי חֲמֵלָה.

הֵייתִי בּוֹ לְגֵן הָאֵל,
אֲשֶׁר צָלְלִיו מִפִּי־חַיּוֹד,
שָׁם חָג נִצְחִי, אָבִיב בְּטֵל
פּוֹסֵעַ וּמוֹדֵד אֶת הַהַלּוֹךְ.

לֹא אֶתְפַּתֵּה לְגֵן אָבוֹד,
לְעֵנֶשׁ הָעֶרְמָה הַנְּחָשִׁית.
הֵן הַתְּפַעֲלָתִי מִיְּנֻקוֹת
מֵהַנְּחָשׁ, כְּמִצּוּרָה גְּבִישִׁית.

לֹא בְּשִׁבְלֵי הַגֵּן הַזֶּה,
חֶבְרַת טְפָשִׁים מְשֻׁלְּהֵבִי-שְׂדֵרָה.
אָנִי נוֹפֵל, נוֹפֵל — וְשָׁר,
יָד מְטָרֵף שֶׁל חִלּוּמוֹת-שִׁירָה.